

ՀՏԴ 159.9

Հոգեբանություն

ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՊԱԿՏԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԷԹՆԻԿԱԿԱՆ ԿԱՐԾՐԱՏԻՊԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԱՐՔՅՈՒՐ ԵՎ ԴՐԱՆՅ ԷԹՆՈՊԱՇՏՊԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ

Լ. Ղարախանյան

Էթնիկական ինքնանույնացման տեսակներից մեծ նշանակություն ունեցող ցուցիչ է կրոնական պատկանելությունը: Սոցիալ-էթնիկական կոնտեքստում արտացոլվում են կրոնի բազմաթիվ գործառնություններ, որոնցից արժե առանձնացնել աշխարհայացք ձևավորող, կարգավորող /ռեգուլյատիվ/ գործառնություն: Վերջինս ենթադրում է հավատացյալ անձի ձևավորում ու առաջադրում համապատասխան սոցիալական վարքային ձևեր: Կրոնը կատարում է նաև փոխհատուցող գործառնության դեր, և անձը լրացնում է առօրյա կյանքի չիրականացված նպատակների բացակայությունը: Ռուս ազգագրագետ Ս. Լուրյեն էթնիկական ավանդությունների և մշակույթի «կենտրոնական միջուկ» է համարում կրոնը¹: Ավելին կարելի է ասել. կրոնական գաղափարախոսությունը կրում է ազգային, պետական նկարագիր, որը բովանդակում է ազգային, պետական հետաքրքրությունները: Եվ որքան ուժեղ է կրոնական գաղափարախոսությունը, այնքան կայուն է ազգային ինքնագիտակցությունը, արժեքային կողմնորոշումների ու կարծրատիպերի պաշտպանական գործառնությունը:

Կրոնը՝ որպես էթնիկական ցուցիչ, ևս անդրադառնում է էթնիկական կարծրատիպերի ձևավորման վրա: Թուրքի էթնիկական ինքնանույնացումն, անշուշտ, բեկվում է կրոնական պրիզմայով, որի հետևանքով էթնիկական ու սոցիալական կարծրատիպերը ենթադրում են Ջիհադի /սրբազան պատերազմի/ սկզբունքայնությունը, ինչը նշանակում է նվաճում, գրավում, տիրացում և առհասարակ գերակայության հոգեբանական զգացում յուրաքանչյուր քրիստոնյայի նկատմամբ: Այսօր ևս մահմեդական կրոնը ձևավորում է այնպիսի կարծրատիպեր, որոնց պաշտպանական գործառնությունները բացահայտորեն հիմնված են ագրեսիայի մեխանիզմի վրա: Մեջբերենք. «Ահ գցեք Աստծո թշնամիների և ձեր թշնամիների սիրտը» /Սուրահ 8.60/: «Կռվի ելեք նրանց /ոչ մահմեդականների/ դեմ /իմա՝ սպանեցեք նրանց/, և Աստված կպատժի /կտանջի/ նրանց ձեր ձեռքով, ամոթահար արեք նրանց» /Սուրահ 9.14/: «Ահ պիտի գցեմ անհավատների սիրտը, խփեցեք նրանց վզից վերև, ջարդեցեք նրանց բոլոր մատները: Խփողը դուք չեք, խփողն Աստված է»² /Սուրահ 8.13-18/: «Ղուրանն ընթերցողը զարմանքով կնկատի, որ «կռվել», «սպանել» բառերն ավելի հաճախակի են օգտագործվում, քան

¹ Психология: учеб. /В. М. Аллавердов, С. И. Богданова П86 [и др.]; отв. ред. А. Крылов.-2-ое изд. М.: ТК Велби, изд-во «Проспект», 2005.- с. 189:

² Գայանեան Ա. Ռ. Իսլամ և ավետարան. Բարեկարգյալ հայեցակետ: -Գյումրի: Էդորադո հրատ., 2006 էջ 22:

«աղոթելը»: Կարծում ենք, որ կրոնը որպես էթնիկական ցուցիչ, ավելի շատ նպաստում է հետերոստերեոտիպների ձևավորմանը: Ուշագրավ է թերևս այն, որ մահմեդականների մոտ ազդեցիկ էթնիկական հետերոստերեոտիպների, որոնց հիմքում ընկած է կրոնական ցուցիչը, վերջնական նպատակը ենթադրում է ինքնամաքում, քանի որ ջիհադը /սրբազան պատերազմը/ և առհասարակ գյավորների /անհավատների/ ոչնչացումը կրոնական պարտականությունների կատարում է և «կատարողի գործն ավափի հետ է », ուստի «մաքրագործում է սիրտը»¹:

Հայ գեղարվեստական գրականության մեջ ևս հանդիպում ենք այնպիսի դրվագների, որտեղ ընդգծվում է, թե ինչպես են կրոնական պատկերացումների շրջանակներում բացասական հետերոստերեոտիպներ ձևավորվում ոչ թուրքների նկատմամբ՝ որպես էթնիկական կարծրատիպների ձևավորման երևույթ: «Ուրբաթ օրերը թուրք կրոնավորը ոչ մի քրիստոնյայի չէր բարևում և այդ օրը ոչ մի քրիստոնյայի բարևին չէր պատասխանում»²: Մեր դիտարկումներից և ուսումնասիրություններից պարզվում է, որ Ղարաբաղի հայերի և ադրբեջանցիների միջէթնիկական շփումներում դրսևորված խտրականությունն ու ազդեցիկ շատ հաճախ այն կարծրատիպների ակտուալացման արդյունքն են, որոնց հիմքում ընկած էր կրոնական ցուցիչը:

Կրոնական նախապաշարմունքները հեռու են պահում մուսուլմաններին չթվապատված քրիստոնյայի հետ ամուսնանալուց: Խաչատուր Աբովյանի «Սոնայ, տարաբախտ աղջիկն...» բանաստեղծության մեջ ադրբեջանուհի Սոնան մերժելով կրոնական նախապաշարմունքները, խախտում է շարիաթը և ամուսնանում քրիստոնյայի հետ, որը սակայն լքում է վերջինիս, իսկ մոլեռանդ հավատակիցները, որոնք չէին կարող նրան ընդունել իրենց հարկի տակ, սպանում են: Սա բնորոշ է մահմեդականությանը՝ օտարին կնության չտալ իրենց կանանց, և սա ունի խումբն ամրապնդող գործառնություն: Այս երևույթը նաև բարոյական ռեգրեսի /նահանջի/ տիպիկ օրինակ է: Ըստ էության, շարիաթը, որը թաքու է, կրոնական նախապաշարմունք է, ձևավորված ստերեոտիպների համակարգ, որը ենթադրում է համապատասխան պայմաններում դրսևորվող վարքագիծ: «Բարոյագրվման գործընթացի հետևանքով անհատը, սոցիալական խումբը կամ էթնոսը վերադառնում են բարոյականության, վարքի, բարոյական կարգավորման ավելի ցածր աստիճանի»³: Այստեղ դիտվում է նաև էթնիկական կոգնիտիվ գործընթացի թուլացման երևույթը, որի ընթացքում թուլանում է պրոբլեմներ լուծելու և պրոբլեմային հարաբերություններ հաղթահարելու ընդունակությունը: Մրանք էթնոհոգեբանական իմացական /կոգնիտիվ/ երևույթներ են, որոնք գիտական ուսումնասիրման համար մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում:

¹ Գայանեան Ա. Ռ. Իսլամ և ավետարան. Բարեկարգյալ հայեցակետ: -Գյումրի: Էդորադո հրատ., 2006 էջ 221:

² Կայայան Ա. Իսլամի իմացություն, Երևան, Փյունիկ 1996, էջ 11:

³ Նալչաջյան Ա. Ա. «Էթնիկական հոգեբանության»Ե., 2003, 541 էջ:

Մահմեդական աշխարհում կնոջը սեփականություն դիտելու կարծրատիպը ևս ունի կրոնական հիմքեր: Այսպես, դուրանը տղամարդուն կնոջից բարձր է դասում, «կնոջը խրատում է ենթարկվել ամուսնուն, իսկ տղամարդուն հորդորում ծնծել կանանց և ուղարկել իրենց անկողինը, եթե իրենց վատ են պահում կամ չեն ենթարկվում»¹:

Մեռական գործողությունները միայն արական բնույթ համարելը ևս ձևավորում է կնոջը ներկրորդական համարելու կարծրատիպը: «Իր էությանը նա հող է, կարող են նրան ցանել և նա կծնի»²: Կինը դիտվում է որպես ագրեսիայի օբյեկտ, քանի որ տղամարդուն մղում է հեշտասիրության, իսկ վերջինս կորցնում է իր ինքնակառավարումն ու մտքի խաղաղությունը, Ալլահին հավատարմությունը, հասարակական հեղինակությունը՝ հակադրվելով ալլահի խոսքին: Կնոջը նվաստացնելու ստերեոտիպ է ձևավորում լոկ տղամարդուն ամուսնալուծության իրավունք վերագրելը: Շարիաթը ամուսնալուծված կնոջ խնամքին միայն ժամանակավորապես է թողնում նրեխաներին: Նրեխաները պետք է հոր խնամքի տակ լինեն: Ամուսնալուծության իրավունքը պատկանում է լոկ տղամարդուն, որ կարող է բաժանվել ցանկացած առիթով ու ցանկացած ժամանակ: Այս շարքը կարելի է նրկար շարունակել:

Կրոնը՝ որպես էթնիկական կարևորագույն ցուցիչ, ադրբեջանցիների էթնիկական ինքնագիտակցությունում ամրապնդում էր արժեքների նրկակայական անհամատեղելիության գիտակցումը, միջէթնիկական հարաբերությունների նրկակայական անհաղթահարելիությունը և ապամարդկայնացման հիմքեր էր պարունակում հային աղջիկ չտալու կարծրատիպը. հայ տղամարդը թլպատված չէ, ինչն, ըստ դուրանի, անթույլատրելի է: Երթուղային տաքսու վարորդ Թոֆիկը բավականին հաճախ էր հյուրընկալվում հայերի տանը և խոզի միս ուտում: Վերջինս հակառակ էր ադրբեջանցիների կրոնական պատկերացումներին: Երբ Թոֆիկը տուն էր վերադառնում կինը նրան ստիպում էր լողանալ և հետո անկողին մտնել՝ կասկածելով նրան խոզի միս ուտելու մեջ: «Քո գործած մեղքերի համար մոլլաները /թուրք հոգեվորականները/ գիշերներն ինձ խնդում են»: Կինը հոգեբանորեն նույնանում էր ամուսնու հետ և նրա փոխարեն մեղքի զգացում ապրելով կրում պատիժը: Ադրբեջանցիների էթնոցենտրիզմի ու էթնիկական անհանդուրժողականության օրինակները շատ են: Հյուրասիրությունների ժամանակ դրսևորված առանձին դրվագները հուշում են, որ էթնոցենտրիզմը առավել զարգացած էր թուրք կանանց մոտ: Սա նաև վկայում է խմբի կայունության մասին: Հայրս, որ ջերմեռանդ քիրվա էր համարվում, վաղուց էր նկատել, որ թուրք կինը նույն ափսեմ, բաժակն ու գդալն է ամեն անգամ մատուցում: Հայի համար նախատեսված սպասքն առանձին էր պահվում, ինչը պատճառավորվում էր «հարամ է» դիրքորոշմամբ: Թուրք կնոջ

¹ Կայայան Ա. Իսլամի իմացություն, Երևան, Փյունիկ 1996, էջ 17:

² Նույն տեղը:

կրոնապաշտությունը մեծացնում, ավելի էր ընդգծում էթնոհոգեբանական խզման աստիճանը: Վերջինս խորշում էր «անհավատ» տղամարդուց: Իսկ նրանց էթնոգենտրիզմը հաղթահարելու և հայ տղամարդու նկատմամբ արտահայտվող անհանդուրժողականությունը, թերևս կարելի է բացատրել այն պարզ իրողությամբ, որ նրանք վերջինիս հետ չէին ամուսնանում ու կապեր չէին ունենում: Թուրք տղամարդու և հայ կնոջ ամուսնությունները կային, ըստ որում համարվում էին ընդունելի: Ի դեպ, «թուրքը լավ կին պահող է» ստերեոտիպն առ այսօր էլ գործում է մինչև արցախյան շարժումը Ադրբեյջանին սահմանակից գյուղերի կանանց շրջանում: Հայ տղամարդուն աղջիկ չտալու կրոնական պատկերացումներով պայմանավորված ստերեոտիպն, ըստ էության, կատարում է էթնիկական ինքնապաշտպանական գործառույթ: Ազգային հոգեկերտվածքը ձևավորող գործոնները /մշակույթ, ավանդույթներ/ ևս դառնում են ստերեոտիպերի ստեղծման ու արմատավորման առանցք: Տվյալ էթնոսին բնորոշող գերակա արժեքային կողմնորոշումների ձևավորմամբ տեղի է ունենում էթնիկական ավտոստերեոտիպերի ձևավորումը: Հոգեբանական նույն գործընթացն է տեղի ունենում նաև հետերոստերեոտիպերի ձևավորման պարագայում:

Թուրքի հարսանիքին հրավիրված հայերի համար պատրաստվում էր առանձին սեղան, որում նորից գործում էր «Հայը գյավուր է » /անհավատ/ կամ «Էրմանի շնյթան յոլունդա» /Հայը գնում է սատանայի ճանապարհով/ կրոնական հիմքեր պարունակող կարծրատիպը, որը խարանի էֆեկտ էր թուրքի գիտակցական կյանքում: Գարեգին Նժդեհը մատնանշում է թուրքին իր իսկ կրոնով ճանաչելու մասին. «Ալլահին վերագրված հատկություններով պետք է ճանաչել թուրքը: Աշխարհի ամենասեռակենտրոն ժողովուրդն է նա, որի շնաբոյությունը սեռն իսկ փոխադրուած է երկինք»¹:

Ադրբեյջանցիների ու Ղարաբաղի հայերի միջէթնիկական հարաբերությունների վերլուծությունը թույլ է տալիս ենթադրել, որ առաջինների էթնիկական հետերոստերեոտիպերը սնուցվում էին կրոնական գաղափարախոսությամբ: Եվ այստեղ **էթնոմիավորող** հանգամանքների մասին խոսելն առաջացնում է բազմաթիվ հիմնախնդրային հարցադրումներ, քանի որ երկու էթնոսների էթնիկական սահմանազատման առանցքում ընկած են կրոնական ծագում ունեցող բացասական հետերեոստերեոտիպերը, որոնք նախապաշարվածության ավելի ուժեղ հոգեբանական պայմաններ են ենթադրում:

1. Այսպես, կրոնական պատկերացումներն անձի ու էթնիկական խմբերի էթնիկական ստերեոտիպերի ձևավորման աղբյուր են և նույնպես կատարում են էթնոպաշտպան գործառույթ:

2. Քանի որ ստերեոտիպացումը անձի սոցիալականացման բաղադրիչ է, ուստի էթնիկական մշակույթի, այդ թվում կրոնական պատկերացումների

¹ Նժդեհ Գ. Հատընտիր, Ե., Հայաստան 2001, էջ 381:

տրանսմիսիան ներառում է նաև էթնիկական ավտո և հետերոստերեոտիպերի փոխանցում /տրանսմիսիա/, որը, կատարելով իր պաշտպանական գործառույթը, կայուն է պահում էթնոսի մշակույթը և անհատի էթնիկական ինքնությունը:

3. Դրական կրոնական ավտոստերեոտիպերի առաջացումն անհատ էթնոկիրի և էթնոսի խմբային հոգեկանում բարձրացնում է խմբային ֆրոստրացիաների նկատմամբ վերջինիս հանդուրժողականությունը:

4. Բացասական կրոնական հետերոստերեոտիպերի առկայությունը նպաստավոր պայմաններում սրում է թշնամանքը հակառակ էթնոսի նկատմամբ /ֆացիլիտացիայի է ենթարկում/ միջէթնիկական կոնֆլիկտների առաջացումը ինչպես անհատական, այնպես էլ խմբային մակարդակներում:

5. Կրոնական ստերեոտիպի պաշտպանական գործառույթն արտահայտվում է հոգեբանության մեջ հայտնի պաշտպանական մեխանիզմների համալիր գործունեության արդյունքում, որոնք յուրահատուկ ձևով դրսևորվում են ինչպես անհատ էթնոֆորի, այնպես էլ խմբային-էթնիկական մակարդակում: Ընդ որում կախված այն սոցիալ-հոգեբանական պայմաններից, որոնցում ձևավորվում ու էսկալացիայի են ենթարկվում ստերեոտիպերը, կարող են գերակայող դառնալ պաշտպանական որոշակի մեխանիզմներ /մի դեպքում ագրեսիան, մեկ այլ դեպքում՝ ինտելեկտուալիզացիան և այլն/:

Գրականություն

1. Ա.Ռ. Գայաննան, Իսլամ և ավետարան. Բարեկարգյալ հայեցակետ: - Գյումրի: Էդուրադո հրատ., 2006 674 էջ:
2. Վ.Թոթովենց, Կայնքը հին հռովմեական ճանապարհի վրա, «Սովետական գրող» հրատ. 1979, 91 էջ:
3. Ա. Կայայան, Իսլամի իմացություն, Երևան, Փյունիկ 1996, 192 էջ:
4. Ա. Ա. Նալչաջյան, Էթնիկական հոգեբանության, Ե., 2003, 541 էջ:
5. Գ. Նժդեհ, Ե. Հատընտիր, Հայաստան 2001, 403 էջ:
6. Психология: учеб. /В. М. Аллахвердов, С. И. Богданова П86 [и др.]; отв. ред. А. Крылов.-2-ое изд. М.: ТК Велби, изд-во «Проспект», 2005.-752с:

The Religious Conceptions as a Source of Development of Ethnic Stereotypes and their Ethnoprotective Function

L. Gharakhanyan

Summary

One of indicators of greatest importance among the forms of ethnic self-identification is religious belonging /devotion/. Numerous protective functions of religious are reflected in the social-ethnic context, and influences the formation of ethnic stereotypes which presupposes certain behaviour manifested in appropriate conditions. The following article deals with the separate points of religious conceptions as a source of development of ethnic stereotypes and with their ethnoprotective function.

Религиозные представления как источник развития этнических стереотипов и их этно-защитные функции

Л. Караханян

Резюме

С точки зрения этнической самоидентификации одним из наиболее значимых показателей является религиозная принадлежность. В социально-этническом контексте отражены многочисленные защитные функции религии, которая также влияет на формирование этнических стереотипов, что предполагает формирование определенного характера поведения в соответствующих условиях.

В данной статье рассматриваются отдельные положения религиозных представлений как источники развития этнических стереотипов и их этно-защитные функции.